

Fractalii, exegeza inversă și jocurile computaționale.

O introducere în hermeneutica de tip fractal a lui Ioan Petru Culianu

Fractals, Inverse Exegesis and Computational Games. Introduction to Ioan Petru Culianu's Fractal Hermeneutics

(Abstract)

The main presupposition of Culianu's method is that religion, philosophy, science or literature function by the same pattern that is given by digital decisions. All these possible choices within religion, philosophy, science or literature belong to a certain system. Consequently, we have to do with mythological, philosophical, scientific or literary systems. Whatever the field of study, the system would contain: 1. A set of rules and 2. A generating mechanism. The set of rules is defined by Culianu as a whole of atomic or fundamental ontological propositions. Goethe's "archetypal plant", Jesus Christ's theology, or even fashion are only some of the applications of Culianu's fractal hermeneutics that he considers after 1985. But what seems essential from our point of view is critically undertaking and applying this method, as Culianu himself would have wanted.

1. Viața - un proces computațional

Pentru a-și expune convingător și atractativ noua sa metodă, Ioan Petru Culianu recurge la un exemplu notoriu. Un gangster vestit din Chicago folosea o metodă foarte simplă pentru a decide în situațiile create de viață: dădea cu banul. „Cap însemna da, pajură nu”¹. O singură

dată alegerea a fost greșită, iar consecințele au fost fatale. În cazul a două aruncări cu banul, vestitul gangster ar fi avut în fața sa o împătrită alegere: +/-, -/+, +/+, -/-. Dublând numărul aruncărilor obținem 16 posibilități de alegere ș.a.m.d. Pot exista mult mai multe cazuri combinate de secvențe binare și atunci personajul nostru se vede pus în fața a sute și mii de opțiuni.

În viața de zi cu zi este exact la fel. Noi practicăm *volens-nolens* decizii de tip digital, întemeiate pe succesiuni de comutări binare. În fluxul permanent al vieții, viteza acestor

---

¹ Ioan Petru Culianu, *Arborele gnozei. Mitologia gnostică de la creștinismul timpuriu la nihilismul modern*, traducere din engleză de Corina Popescu, Editura Nemira, București, 1998, p. 343.

solicitări este mult prea mare și atunci deciziile nu sunt înțelese drept simple alegeri *digitale*. Procesul este perceput ca fiind unul *continuu*. Trebuie să avem o minte foarte bine antrenată, asemenea unui jucător de șah, pentru a putea analiza sutele de decizii binare pe care ni le solicită situațiile complexe ale vieții. În concluzie, viața este un proces computațional. *Supoziția principală a metodei lui Ioan Petru Culianu este că și religia, filosofia, știința și literatura funcționează la fel, în virtutea unor decizii de tip digital.*

Toate aceste posibile alegeri – indiferent că este vorba de filosofie sau viață, literatură sau religie - fac parte dintr-un sistem anume. Există un sistem în mitologie, altul în știință, literatură sau filosofie. Indiferent de domeniu, sistemul cuprinde: 1) un *set de reguli* și 2) un *mecanism de generare*. *Setul de reguli este definit de Culianu ca fiind un ansamblu de presupoziii atomare sau de aserțiuni ontologice fundamentale.* Vom reveni cu exemple. Deocamdată menționăm faptul că *setul de reguli* din hermeneutica lui I. P. Culianu este oarecum echivalent, din punct de vedere funcțional, cu sistemul de numerație (sexagesimal, zecimal sau binar) din teoria matematică a numerelor. Are aceași aplicație și universalitate.

Mecanismul de generare reprezintă a doua componentă esențială a sistemului și este dat de aplicarea unui procedeu binar de alegere (de tip da/nu) asupra setului de reguli. Întemeiat pe *principiul generării*, acest mecanism înlocuiește clasicul *principiu explicativ* considerat astăzi revolut de I. P. Culianu. În joc nu mai sunt invarianții lui Hans Jonas sau Ugo Bianchi, puși la treabă, pentru a explica gnosticismul. Dimpotrivă, în locul lor Culianu propune acele reguli simple cu valoare de propoziții atomare care, în virtutea mecanismului de generare, se combină creând variante sistemice ale interpretării. Acestea nu mai sunt diferențiate în funcție de ansamblarea mai mult sau mai puțin eficientă a unor *date* sau *invarianți*, considerați

în mod *a priori* esențiali. Culianu, cel de după 1986, abandonează definitiv asemenea metodă.

Ceea ce aduce el nou ne pare a fi realmente revoluționar pentru toate disciplinele umaniste ale momentului și nu numai. Hermeneutica lui de după 1986 se întemeiază pe supoziții precum “raza de acțiune a unui mit” sau “spectru de tolerabilitate logică” a unei variante alternative. Jocul categoriilor clasice statuate drept adevăruri *a priori* este luat acum de *dat*-ul ireductibil cu valoare de regulă sau axiomă.

Având un *set de reguli* și un *mecanism de generare*, sistemul este pus în funcțiune. Odată pornit, acesta are tendința de a-și epuiza toate posibilitățile combinatorice „deoarece operația de generare nu are limite teoretice”². Hermeneutica acestei miraculoase creații permanente este de-a dreptul fascinantă. De ce? Pentru că interacțiunea are loc „pe un material mitic preexistent activând soluții și reasezându-i secvențele în configurații mereu noi”³. Să exemplificăm aceste precizări teoretice cu anumite ipoteze ale sistemului, ale setului de reguli și ale mecanismului de generare.

2. Sistemul testamentar și interpretările ereziologilor creștini

Metafizicile gnostice, ca și cele ale ereziilor creștine în general, s-au întemeiat toate pornind de la exegeza Cărții veterotestamentare a *Facerii*. Ea a constituit sistemul de plecare al tuturor interpretărilor posibile. *Geneza* conține în sine atât setul de reguli cât și mecanismul lor de generare. Iată câteva dintre aceste reguli asupra cărora s-a oprit și cercetătorul Culianu: „Lumea a fost creată”; „Există Binele”; „Există Răul” etc. Odată enunțate, aceste reguli se combină în virtutea

² Idem, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, Editura Nemira, București, p. 356.

³ *Ibidem*, p. 304.

unui principiu de generare cu posibilități de interpretare, teoretic cel puțin, nelimitate. I. P. Culianu urmărește o metafizică combinatorie a Creației de sorginte testamentară, una pe care o ordonează potrivit jocului generativ a două principii opuse: Binele și Răul.

Opțiunea intelectualilor creștini din primele secole ținea de ceea ce Culianu a numit a fi o *alternativă binară*: un singur principiu sau două principii. Dacă se acceptă un singur principiu, atunci Răul derivă din Bine ceea ce înseamnă că Binele nu este chiar atât de bun iar Răul atât de rău. Invers, dacă se acceptă ambele principii, atunci ele funcționează separat.

Avându-se în atenție cele trei reguli amintite ale sistemului, variantele lor combinatorice vor fi următoarele: 1) Lumea a fost creată de Bine (variantele maniheistă); 2) Lumea a fost creată de Rău (gnosticii, paulicienii, catharii radicali); 3) Lumea a fost creată de Bine dar organizată de Rău (bogomili, catharii moderați); 4) Lumea nu a fost creată nici de Bine, nici de Rău, ci de un anume intermediar care nu era nici bun, dar nici rău (gnosticii majoritari și marcioniții).

Odată puse în mișcare, aceste posibilități combinatorice ale sistemului sunt de neoprit, afirmă I. P. Culianu. Ele vor sfida „persecuțiile, sabia și rugul, ca să ajungă la manifestare”⁴. Ceea ce nu prea s-a înțeles până acum este *statutul axiologic* al acestor variante interpretative. Culianu insistă pe bună dreptate asupra acestui fapt, arătând că, *în sine, nici o alternativă nu este mai justificată decât altele*. Privite dintr-un punct de vedere mai înalt, aproape supraomenesc, toate au aceeași valoare ontologică, indiferent că se numesc ortodoxie, catharism, bogomilism, maniheism. Omul le face pe unele dintre ele – și doar pentru un timp anume – să fie mai adevărate decât altele. Ei bine, tocmai acest adevăr fundamental nu s-a înțeles aproape deloc în istorie. Dovadă faptul că au

existat și mai există încă războaie religioase, persecuții, discreditări ale unor culte sau minorități etc. Din punctul nostru de vedere, cărțile lui I. P. Culianu ar trebui să devină texte fundamentale, obligatorii, pentru toate facultățile și instituțiile de învățământ religios din lume. Hermeneutica nouă propusă de Culianu ar putea fisura multe „adevăruri acceptate” și ar deschide sufletele și mințile oamenilor către o perspectivă ecumenică de înțelegere a viitorului.

3. *Biblia* și principiul exegezei inverse

Sistemul creației din Vechiul Testament nu este singurul analizat de Ioan Petru Culianu atunci când își exemplifică noua sa metodă. O hermeneutică specială practică istoricul religiilor și cu privire la alte personaje celebre din *Biblie*: Șarpele, Dumnezeu Tatăl, Iisus etc. Numai că, în aceste situații, Culianu pune în joc ceea ce el numește a fi *principiul exegezei inverse*. (Evident, acesta este valabil și pentru sistemul veterotestamentar al creației). „Prin *exegeză inversă* vrem să spunem că perspectiva dualistă *inversează* interpretările tradiționale ale Vechiului Testament”⁵. Exact așa cum a fost și în cazul interpretării celor două principii: Binele și Răul. Din punct de vedere teoretic, *exegeza inversă* se bazează pe ordonări și rearanjări ale unor *elemente singulare* prezente în text. Ele funcționează asemenea unor itemi sau atomi. Se referă la principii, personaje, teme și motive biblice. Mai mult, sistemul întemeiat pe principiul *exegezei inverse* cuprinde *limite* sau *spectre* destul de largi de toleranță. De exemplu, o limită maximă de toleranță vizează respingerea în bloc a Vechiului Testament. În gnosticism și erziologii, el este considerat drept creația malefică a demiurgului cel rău. Valorile practicilor eretice sunt complet inversate. Ceea ce era „bun” în Vechiul Testament

⁴ *Ibidem*, p. 307.

⁵ *Ibidem*, p. 158.

devine „rău” la gnostici și invers. Cainiții lui Irineu, de exemplu, văd în Cain și Iuda pe adevărații reprezentanți ai Cerului, cei care vor putea sabota legile Demiurgului rău. Iuda ar fi fost – nici mai mult nici mai puțin – decât „singurul dintre apostoli care a cunoscut adevărul și a împlinit misterul trădării”. Lui i se atribuie și o Evanghelie din care nu ar mai fi rămas nimic...

Fiecare grup gnostic poate inversa semnele unei secvențe testamentare sau pe cele ale unui personaj biblic. Suma posibilităților interpretative rezultată de aici este suficient de mare și permisivă. Un exemplu amintit de Culianu este cel al Șarpelui veterotestamentar. În manieră clasic creștină și gnosticofită, Șarpele este Diavolul. Sethienii lui Ipolit, în schimb, identifică Șarpele veterotestamentar cu însuși Mântuitorul. În alte variante interpretative, Șarpele este Sophia în sensul că prima femeie a primit Cunoașterea prin intermediul unui Șarpe. Alteori, Șarpele este pur și simplu un șarpe. Atunci când *secvențe identice* (de exemplu „Șarpele este Diavolul”) apar în mai multe texte, se crează *tradiții*, cum este cea creștină, de pildă.

Un alt exemplu de exegeză inversă, practică pe seama unor personaje testamentare, este invocat de I. P. Culianu în *Gnozele dualiste ale Occidentului* cu trimitere directă la relația dintre Dumnezeu Tatăl și Iisus. Regulile de bază ale sistemului sunt: „Există Dumnezeu Tatăl” și „Există Iisus”. Mecanismul de generare duce la apariția mai multor interpretări posibile: a) Iisus este egalul lui Dumnezeu (Conciliul de la Niceea din 325); b) Iisus este inferior Tatălui ceresc (arianismul); c) Iisus nu este nici inferior, nici superior lui Dumnezeu-Tatăl; cele două realități sunt separate; d) Iisus are doar natură divină (monofizismul) etc. Care este interpretarea adevărată? După I. P. Culianu, toate au aceeași valoare de adevăr. Numai că oamenii și puterea le fac – pentru un timp – pe unele mai adevărate decât altele. Noi

optăm pentru una sau alta dintre aceste alternative, dar *alegera nu ne aparține în întregime*. Mai curând expresiile exegezei inverse ne aleg pe noi pentru a deveni victime sau eroi prin care ele se întrupează în lume. Tinzând să-și epuizeze toate variantele interpretative, exegeza inversă pe marginea relației testamentare dintre Dumnezeu-Tatăl și Iisus ne lasă posibilitatea *să anticipăm* pe unele dintre acestea. Astfel, „Înainte de a exista un Arie sau Nestorie, *eu știu* (s.n. – N.G.) că va exista un Arie sau un Nestorie, deoarece soluțiile lor fac parte din sistem, și sistemul este acela care îl gândește pe Arie și Nestorie, *exact* în clipa în care Arie sau Nestorie cred, la rândul lor, că ei gândesc sistemul”⁶. Toate aceste variante interpretative pleacă de la un element unic, reprezentat, în cazul nostru, de relația testamentară dintre Iisus și Tatăl ceresc. În timp, ele se ramifică sub forma unui arbore. Culianu îl numește *Arborele gnozei* și-i consacră o carte cu acest titlu. În istorie însă „unele ramuri rămân virtuale, altele cresc efectiv”⁷.

4. Bricolajul marelui sistem mitic

Ramurile actualizate, manifestate în Timp și Istorie, ale *Arborelui gnozei* crează uneori mituri. I. P. Culianu le subsumează pe toate sub ceea ce el numește a fi „marele sistem mitic”. Acesta funcționează asemenea unei sume de potențialități latente care caută să se întrupeze în lume alegându-ne pe unii dintre noi ca mijlocitori. Pentru a înțelege mai bine acest mecanism credem că este necesară o referință și la hermeneutica eliadescă a miturilor.

Știm bine că Mircea Eliade comenta deseori „miturile lumii moderne”. Este vorba de mitul eroului și al femeii-vampir, al

⁶ Mircea Eliade, Ioan Petru Culianu, *Dicționar al religiilor*, traducere de Cezar Baltag, Editura Humanitas, București, 1993, p. 18.

⁷ Ioan Petru Culianu, *Arborele gnozei...*, ed. cit., p. 347.

automobilului și al repausului duminical petrecut într-un cadru de natură feerică etc. Toate acestea ar fi creații umane foarte active la nivelele imaginarului social și al universului oniric. Ele ar păstra și aduce la zi unele secvențe mitice străvechi, prezente în acel *illo tempore* al începuturilor. Or, I. P. Culianu inversează raportul. Pentru el, nu oamenii sunt aceia care crează miturile ci, dimpotrivă, „mitul este cel care-i gândește, iar rațiunea face eforturi ca să justifice mitul”⁸. În caz că nu reușește și i se opune, omul este pierdut. Se poate rătăci pe cărările neantului acolo unde “lucrurile nu au umbră, iar oglinzile nu reflectă decât nimicul” – expresie splendidă folosită de Culianu în *Eros și Magie în Renaștere*.

Surprinzător este faptul că de cele mai multe ori miturile se gândesc și se întrerup în lume prin personaje aparent nesemnificative sau, în cel mai bun caz, străine de problematica mitologiei. Un exemplu de scriitor nespecialist în mitologie ar fi cel al lui Ion Slavici. Acestuia, Culianu îi consacră un text prin care încearcă să demonstreze că un străvechi mit maniheist l-a ales pe scriitorul ardelean pentru a izbucni în lume. Ce știa Slavici despre maniheism? Probabil nimic. Cunoștea doar ceva din filosofia indiană în urma dialogurilor cu prietenul Eminescu. Și totuși *Moara cu noroc* se pretează la o hermeneutică în stil maniheist. Prezența unor elemente gnostice, deși ascunsă, fortuită, se lasă totuși descoperită. Prozatorul ardelean a scris despre turmele de porci din preajma Ineului. Acesta este un adevăr descriptiv care s-a impus și a devenit incontestabil pentru oricine. Numai că, în viziunea lui Culianu, *simbolismul porcului* contează în acest text. El este universal – este prezent, de pildă, la greci și indonezieni – și semnifică animalul ieșit din Infern, dar aflat în permanentă relație cu locul său originar de proveniență. Or, în nuvela lui

Slavici, ținutul aflat dincolo de *Moara cu noroc* este într-adevăr unul fără noroc.

Textul lui Slavici mai face referire și la existența a cinci cruci aflate în fața hanului. Două sunt de piatră și trei de lemn. Faptul nu este deloc întâmplător. Numărul crucilor este egal cu cel al familiei lui Ghiță. Interesant este că doi dintre ei vor muri (crucile de piatră) și trei vor trăi (crucile de lemn). Simbolismul acesta nu este însă prezent în mitul maniheist. Cu toate acestea, Culianu concluzionează că „omul nu este creator de mituri, *el este creat de mit*. Un scriitor transilvănean luat drept «realist» va scrie o nuvelă de moravuri cu aspect polițist; și o face, adaptând într-o manieră într-adevăr curioasă un mit pe care nu-l cunoaște realităților proprii sale țări”⁹.

Un alt străvechi mit cu o răspândire universală a fost cel al combustiei lumii, numită și *ekpiriza*. În scrierile sale, Eliade îi consacră pagini întregi. I. P. Culianu regăsește însă acest mit în ipostaza modernă a operei lui W.G. Wells. Într-unul dintre textele sale, autorul american, complet dezamăgit de rasa umană, îi mai acordă acesteia o singură șansă: *salvarea prin distrugere!* Marile catastrofe ecologice și chiar nucleare ar putea să producă *mutația* mult râvnită de la „homo sapiens” la „homno spiritualis”. Este adevărat, șansa acestei uluitoare transfigurări este extrem de unică (0,001% din 99,999 de încercări), dar nu inexistentă. Prin acest mit, conchide I. P. Culianu, experiența lumii ca Intuneric este din nou actualizată. Un scenariu similar a dezvoltat și Mircea Eliade în nuvela sa *Tinerete fără tinerețe*.

Inspirat parcă de literatura fantastică a lui Eliade, I. P. Culianu va urmări și el teme similare cum ar fi trăirea vie, totală a mitului Buddha. Personajul Elefterescu, din nuvela *Incognito la Buchenwald* a lui Eliade, va muri pe front posedat fiind de mitologia celebrului prinț oriental. Se va identifica – chiar

⁸ Idem, *Gnozele...*, p. 337.

⁹ Idem, *Moara cu noroc*, în "Orizont", nr. 7, 1995, p. 15.

împotriva voinței sale – cu Buddha însuși. Va retrăi viața și încercările inițiatice ale acestuia.

Culianu reia și el motivul într-o pagină din *Inter în silvis*. Citează cazul celebrei chinezoaice din Shantung, analizat de Shirokogoroff, care se referă la întâmparea neobișnuită a unei tinere femei ce a mers în grădina să culegă zarzavaturi. „Atunci și-a pierdut brusc cunoștința și a căzut la pământ. Când și-a revenit s-a întors acasă, arătând ca o ființă neomenească. Stă ca un Buddha și refuză hrana... În această poziție a rămas șase ani. Oamenii pun în fața ei diverse jertfe...”

Aflat în Italia, în Olanda sau în S.U.A., Culianu a făcut o adevărată pasiune și din mitul lui Faust. În 1990 îi apărea studiul *Dr. Faust, mare sodomit și necromant* în „Revue de l'Histoire des Religions”¹⁰. Aici I. P. Culianu regăsește mai multe ipostaze ale mitului faustic în motivul „îngerului căzut”, în personajul mitologiei grecești cu numele de Icar, dar și în „omul occidental” al lui Spengler.

Or, cheia acestui mit – ca și a oricăror alte mitologii – nu stă în *conținut*, în ceea ce se *povestește*. Narațiunea mitică are o cu totul altă funcție. Ea creează o aură de mister și o „pace mistică” între povestitor și auditor. Alteori însă, I. P. Culianu invocă și o altă funcție a mitului: aceea de a fi un *mecanism de creat iluzii*, stabilind peste timp continuități înșelătoare. Personal, am suficiente rezerve în ceea ce privește această ultimă interpretare. Tîndem mai curînd să-i dăm dreptate lui Eliade care atribuia fabricarea de iluzii în exclusivitate falselor mituri.

I. P. Culianu cunoștea cu certitudine distincția lui Eliade dintre miturile false și

cele adevărate. A preferat însă să nu o amintească și să nu o folosească. În schimb, în monografia *Mircea Eliade*, publicată inițial la Ascona, Italia, în 1978, Culianu regăsește mai multe afinități între Eliade și Gerardus Van der Leeuw decât între Eliade și R. Pettazzoni cu privire la hermeneutica mitului. Drept argument invocă o lucrare din 1937 a lui Leeuw în care savantul olandez arată că mitul veritabil nu a încercat niciodată să *explice* o lume. Aceasta era (și mai este încă) opinia simplistă, reduționistă a pozitivistilor. Dimpotrivă, narațiunea mitică se cere a fi trăită, asumată ca pe ceva viu, real. Contează în primul rînd *efectul* creat asupra universului diurn sau nocturn al auditorului și nu descrierea și „explicarea” pe care mitul le conține. În acest sens, concluzia lui I. P. Culianu era că Eliade ar datora mai mult lui Leeuw decât lui Pettazzoni.

De altfel, tema „originii”, explicării și împrumutului unui mit prin difuziune culturală a căzut astăzi în desuetudine. I. P. Culianu amintește în *Arborele gnozei* pe antropologii contemporani care constată mai curînd existența mai multor variante mitice care apar *independent*, în minți străine unele de altele. Uneori, pentru omul modern, aceste comportamente mitice i-au forme difuze, profane și chiar irecognoscibile. „Sărbători, ceremonii, spectacole, competiții sportive, jocuri, publicitate, literatură, populism etc., toate acestea denotă un comportament mitologic care nu se mai recunoaște ca atare”¹¹. Aceasta nu înseamnă însă deloc că el ar lipsi. Dimpotrivă, în viziunea „Ultimului Culianu”, toate activitățile umane semnificative (nutriție, muncă, somn, procreație etc.) stau sub semnul unor valori mitice. Ele sunt forme în travesti ale prezenței acestor valori. Există, în acest sens,

¹⁰ Versiunea românească a textului despre Faust poate fi consultată în volumul lui Culianu, *Jocurile minții. Istoria ideilor, teoria culturii, epistemologie*, ediție îngrijită de Mona Antohi și Sorin Antohi, studiu introductiv de Sorin Antohi, Editura Polirom, Iași, 2002, pp. 220-257.

¹¹ Idem, *Mircea Eliade*, ediția revăzută și augmentată, traducere de Florin Chirișescu și Dan Petrescu, postfață de Sorin Antohi, Editura Nemira, București, 1995, p. 86.

„excelente rațiuni mitice pentru a fi vegetarian sau carnivor, pentru a dormi puțin sau mult, pentru ca femeia să nască din picioare, culcată sau șezând, pentru a lua anticoncepționale sau nu, pentru a face dragoste ori nu, pentru a fi hetero-, homo-, bi-, trans- sau autosexual”¹².

Biserica, Școala sau Familia au mizat pe o anume *lege naturală* care acceptă o variantă considerată ortodoxă și le respinge, stigmatizându-le pe celelalte. Or, această preferință este doar „una dintre miliardele de soluții mitice posibile”¹³. I. P. Culiănu crede că nu există doar o singură variantă corectă și o mulțime de erori. Și chiar dacă ar fi așa, atunci Dumnezeu al acestei lumi „s-a revelat până într-atât de coțcar și nu ne-a arătat-o explicit”¹⁴. Fiindcă așa este și mai bine, se consolează I. P. Culiănu în finalul cărții *Gnozele dualiste ale Occidentului*. De ce? Pentru că această cunoaștere a tainei divine ar fi sfârșit „prin a genera teroarea împotriva celor care nu i se supun”¹⁵.

În concluzie, omul modern se poate mulțumi cu certitudinea că există un *mare sistem mitic* care bricolează toate activitățile umane. El tinde a-și realiza în lume potențele și din acest motiv își alege, din când în când, pe cineva dintre noi. Uneori pe ultimul om, cel la care nici nu te-ai aștepta. N-avem ce face: în joc este o rațiune divină complet diferită de cea omenească. În *afara acestui straniu sistem mitic nu mai există nimic decât jocul orb al sorții*¹⁶. Ea „îl trimite pe exilatul Lenin

de la Zürich în Rusia sub o formidabilă escortă prusacă, pentru a realiza acolo cea mai aberantă erezie marxistă pe care ar fi putut-o gândi cineva – și care constă într-o răsturnare de semne în raport cu mitul de bază”¹⁷.

E aproape un blestem să-ți trăiești viața între capriciile unui sistem mitic și jocurile oarbe ale sorții, gândește I. P. Culiănu. Acestea sunt limitele între care creativitatea umană își face simțită prezența. Prin mijlocirea *puterii*, de exemplu, ea instituie valoare de adevăr unor mentalități, comportamente și practici simbolice. Acestea se schimbă, dar substratul ultim, neomenesc, al mitului sau al jocului sorții rămâne. În absența lor, totul nu ar fi decât pulbere și cenușă...

5. Misterele jocului divin în lumea necuvântătoarelor

Ideea existenței în lume a unor sisteme formate din seturi de reguli și mecanisme de generare se regăsește și în știință. I. P. Culiănu urma să-și extindă noua sa metodologie dincolo de granițele istoriei religiilor și științelor spiritului, extrapolând-o la nivelul științelor fizice și naturale. În acest ultim caz, proiectul său făcea trimiteri insistente la teoria zoologului scoțian D'Arcy Wentworth Thompson (1860-1948) care demonstrase convingător faptul că un animal se poate transforma în altul printr-un șir de operații matematice. A dezavuat ideea darwinistă a selecției naturale care paria foarte mult pe ereditate. Folosindu-se de topologia lui Reimann, savantul scoțian a susținut pe bază de argumente faptul că *forma* creaturilor vii (de la celule, țesuturi și schelet) este determinată într-o bună măsură de forțele mecanice ce acționează în natură. De exemplu, protozoarele ascultă de legile mecanicii fluidelor. În concluzie, evoluția

¹² I. P. Culiănu, *Gnozele...*, p. 339.

¹³ *Ibidem*, p. 340.

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ Această interpretare a lui I. P. Culiănu exclude existența unor legi obiective, permanente în istorie. Exemplul cu exilatul Lenin răstoarnă complet viziunea clasică a marxismului asupra istoriei. El este reluat și foarte bine dezvoltat de Liviu Antonesei în dezbaterile noastre despre viața și opera lui I. P. Culiănu. Ideea absenței legilor din istorie a mai fost susținută și convingător argumentată de Valeriu Gherghel, în cadrul unei întâlniri a "Cercului de Hermeneutică" de la Iași, fără a invoca însă numele lui Culiănu.

¹⁷ I. P. Culiănu, *Gnozele...*, ed. cit., p. 339.

n-ar fi determinată atât de selecția naturală, cum credea tânărul Darwin, ci mai curând de ritmul de creștere și structura celulară, de coeziunea celulelor și de existența scheletului.

Revenind la ideea transformării a lui Thompson, îi putem constata cu ușurință aplicații din lumea necuvântătoarelor. Astfel, craniul unei vulpi se poate transforma în cel al unui rinocer prin combinații noi de elemente; metacarpul bouului este transformarea geometrică a metacarpului girafei sau oii. Fenomenul este prezent și în lumea plantelor. Aici, frunzele lanceolatelor, ovatelor și cordatelor nu sunt nimic altceva decât transformări reciproce. Ele sunt numite de D'Arcy Thompson „deformări”.

Rezultă de aici două concluzii absolut neconvenționale. Prima este că lumea animală și vegetală au la bază un *set de reguli* care pot fi permutate și care, în virtutea mecanismului de generare, crează noi specimene. Cea de-a doua concluzie trimite la o imagine stranie, ciudată, a lumii zoologice pe care o conturează din plin știința contemporană. Este ca și cum Creatorul ei – un artist divin – s-ar fi jucat și ar fi făcut în permanență noi glume. Lumea creației apare și aici ca un simplu joc. Un joc, dar unul serios și chiar sever de cele mai multe ori.

Metoda și rezultatele cercetărilor lui D'Arcy Thompson s-au dorit a fi transferate de I. P. Culianu și în științele umaniste. Hermeneutul român chiar se întreba în *Arborele gnozei* pe când vom avea o metodologie similară în religie, filosofie, acolo unde noi practicăm jocul cu obiecte-ideale. Aceste neobișnuite treceri, transformări, fluidizări ale formelor pe care Culianu le-a aplicat istoriei religiilor au trecut sub tăcere supozițiile lui Hans Jonas și Ugo Bianchi privind existența unor trăsături distincte și a unor invarianți în știința religiilor. „Putem prin urmare spune că I. P. Culianu a trecut (...) de la o hermeneutică bazată pe principii

explicative la una a transformărilor de similitudine, clasabile după setul de reguli de generare”¹⁸. Cu ajutorul acesteia din urmă a înțeles că un simbol sau un ritual, un fapt social sau o religie nu sunt decât evenimente care se derulează în spațiu și timp. La fel se întâmplă și cu un animal în zoologia lui Thompson. De obicei, noi le percepem fragmentar, izolat și suntem tentați să luăm partea drept întreg. Este ca și cum ai admira doar vârful unui aisberg, ignorând total ceea ce se află dedesubt, sub apă. Or, noua hermeneutică a lui Culianu ne ajută să „vedem” întregul aisberg, fără a ne mai scufunda neapărat în apele adânci și reci.

6. Un fractal în spațiul Hilbert

Noua metodologie de gândire a realităților religioase, politice, culturale și sociale pe care I. P. Culianu și-a asumat-o după 1986 nu poate fi înțeleasă complet fără ceea ce se numește astăzi „spațiu Hilbert”, „fractal” sau „jocurile minții”.

În ultimele sale scrieri, Ioan Pertu Culianu se referă constant la teoria matematicianului Rudy Rucker din *Mind Tools. The Five Levels of Mathematical Reality* (Houghton Mifflin, Boston, 1987). Ea se întemeiază pe „spațiul Hilbert” și pe “teoria fractalilor”. Ce este însă spațiul Hilbert? Nimic altceva decât un „spațiu matematic cu un număr infinit de dimensiuni”¹⁹. Fractalul, în schimb, poate fi definit succint ca „o ramificație infinită care se conformează unei anumite reguli”²⁰.

În *Dicționar al religiilor*, lucrarea proiectată cu Mircea Eliade și scrisă în colaborarea cu H. S. Wiesner, Culianu are un capitol intitulat „Religia ca sistem” în care adaptează

¹⁸ H.-R. Patapievic, „Perfecțiunea și moartea”, în *Orizont*, nr. 5, 1997, p. 6.

¹⁹ Mircea Eliade, I. P. Culianu, *Dicționar al religiilor*, ed. cit., p. 15.

²⁰ *Ibidem*

teoria fractalilor la realitatea istoriei. „Deși mult mai complexă, scurgerea acestei zile în orașul Chicago este și «un fractal în spațiul Hilbert» și la fel este și istoria acestui oraș, istoria Middle West-ului american, istoria Statelor Unite, istoria continentelor americane și cea a lumii întregi, de la începuturi până în zilele noastre. Toate aceste istorii care se conțin unele pe altele sunt ramificații infinite, având un număr infinit de dimensiuni”²¹. Pe scurt, sunt fractali în spațiul Hilbert. Chiar și viața obișnuită a fiecăruia dintre noi se poate numi „un fractal în spațiul Hilbert”. Ea are cu siguranță mai multe dimensiuni („coleg”, „soț/soție”, „vecin”, „iubire”, „muzică”, „lectură” etc.) și o complexitate specială. Aceasta din urmă este dată (și) de multiplele opțiuni binare pe care le întâlnim în viața de zi cu zi. Întotdeauna trebuie să alegem „între” și „între”. Să optăm, de exemplu, între a citi o carte sau a face o plimbare. Fiecare alternativă aleasă încetează a mai fi o pură virtualitate și sfârșește prin a ne crea un univers propriu, special, cu infinite ramificații. Toate se conformează însă unei reguli de bază care este chiar alegerea noastră. Deseori trăim și visăm lăsându-ne copleșiți de povara și miracolul mai multor universuri de tip fractal. Din moment ce ele țin de alegerea și interpretarea noastră, cred că le putem cuprinde cu formula sintetică de „hermeneutici de tip fractal”. În *Mentalități și ritualuri magico-religioase* am consacrat un capitol întreg hermeneuticii de tip fractal la I. P. Culianu, aplicațiilor și limitelor acestei variante speciale de interpretare²².

²¹ *Ibidem*, p. 16.

²² Vezi în acest sens, Nicu Gavriluță, *Mentalități și ritualuri magico-religioase*, cuvânt înainte de Ștefan Afloroaei, Editura Polirom, Iași, 1998, în special „Hermeneutica fractaliilor și «Ultimele Culianu»”, pp. 195-209.

7. Universalitatea hermeneuticii de tip fractal

I. P. Culianu este convins de universalitatea fractalilor și de ubicuitatea spațiului Hilbert. Amintea cu respect domenii științifice în care hermeneutica de tip fractal, setul de reguli și mecanismele de generare erau consacrate. Trimiterea era la fizică și matematică, astrologie și cibernetică, zoologie și modă. Se întreba mereu dacă va veni timpul în care o asemenea nouă paradigmă de gândire să fie aplicată și științelor umaniste, în primul rând, istoriei religiilor. Or, el însuși a fost omul care putea să grăbească sosirea acestui fascinant moment. Într-un fel anume a și făcut-o, prin publicarea ultimelor sale cărți. Din nefericire, un mesager al Infernului l-a împiedicat să-și ducă drumul până la capăt...

7.1. Goethe, fractalii și „planta arhetipală”

Supoziția lui Culianu este că o metodă de tip fractal a fost inconștient utilizată și de Goethe în *Morfologia plantelor* (1790). Ea era deja conținută în teza gânditorului german conform căreia *toate părțile plantei sunt metamorfoze ale frunzelor ei*. Planta în sine este un fractal în spațiul Hilbert, iar frunzele sunt acel set de reguli care pune în joc un mecanism de generare și transformare. Mai târziu, Goethe și-ar fi extins teoria pe un plan mult mai amplu. De la frunzele generatoare va trece la „planta arhetipală” și de la părțile plantei la universul tuturor tipurilor de plante. Mai clar: dacă inițial frunzele generau părțile plantei, acum „planta arhetipală” generează toate tipurile de plante.

În timpul călătoriilor din Italia (1786-1788), Goethe a căutat cu maximă pasiune această „plantă arhetipală”. Era convins *a priori* de faptul că ea conține în sine toate

tipurile vegetale ulterioare. Cu toții am fi tentați să vedem în „planta arhetipală” a lui Goethe o specie veche, originară, care să conțină în sine caracteristicile ulterioare ale tuturor plantelor. Reprezentarea este însă una falsă. Interpretarea lui Culianu ne face să înțelegem că, de fapt, „Goethe nu știa că ceea ce caută nu este un obicei natural, ci programul ideal al acestuia”²³. Altfel spus, un „tip” sau un „obiect-ideal”. *Mult mai real și mai viu este procesul de generare și transformare și nu planta ca atare, fie ea și arhetipală.* Or, Goethe s-a limitat doar în a recunoaște anumite *omologii* între plante și nu procesul de generare ca atare. Cei 150 de ani de pozitivism care au venit după el au făcut și mai dificilă înțelegerea pentru simplul motiv că au fetișizat planta în sine. Urme ale unor asemenea reprezentări simpliste încă mai bânuie, din nefericire, mințile multor contemporani de-ai noștri. Pentru ei, lecția lui I. P. Culianu este una mai mult decât necesară.

7.2. *Psilantropismul și docetismul fantaziastic: reguli ale fractalului christologic*

Întreaga dezbatere teologică din jurul naturii și importanței lui Iisus în lume este văzută de I. P. Culianu sub semnul unui fractal. Există un spectru întreg de interpretări christologice care toate se pot circumscrie în cuprinsul a două limite: *psilantropismul și docetismul fantaziastic.*

Prima dintre ele, *psilantropismul*, afirmă că Iisus era un simplu om până la Botez, atunci când s-a pogorât asupra lui Christos-Duhul. În fond, el nu a devenit niciodată pe deplin un om divin. Oamenii sunt cei care l-au considerat așa după Învierea sa. Cea de-a doua limită, *docetismul fantaziastic*, provine din grecesul *dokēsis* care înseamnă *aparență*. Conform acestei interpretări, trupul lui Iisus

era o iluzie, o simplă aparență. În fond, Mântuitorul avea o natură divină, tainică, platonizantă, inaccesibilă celor mulți.

Acestea ar fi, în viziunea „ultimului Culianu”, regulile în funcție de care se generează alte interpretări și care, în cele din urmă, dau naștere unui fractal în spațiu Hilbert. Așadar, el nu este străin nici teologiei și nici ereziologiei creștine.

7.3. *Moda - un fractal în spațiul social*

Pentru primăvara lui 1989, I. P. Culianu și-a anunțat un curs la Universitatea din Chicago despre „Religie și Sistem: Moda”. Intenționa să prezinte moda din perspectiva unei hermeneutici de tip fractal. În acest sens, ea înceta a mai fi o simplă „corelație statică de accesorii”, așa cum o înțelegea Roland Barthes. Nu este nici un fenomen capricios, mereu schimbător după un anume spirit al timpului.

Dimpotrivă, moda este recurentă. Se manifestă sub chipul unor cicluri formale. Acestea pot fi teoretic infinite și formează acele ramificații ale fractalului. Generarea periodică a acestor cicluri formale se face în raport cu setul de reguli. În acest caz, el este reprezentat de cele două stiluri limită: tubular și lărgime maximă (stilul evazat).

Centrându-se în jurul scrierilor lui Anges Brooks Young – autoare pe care Culianu o prețuia foarte mult –, cursul din primăvara lui 1989 urmărea și relația simbolică dintre diferitele stiluri de îmbrăcăminte și structurile profunde ale puterii. Accentul urma să cadă pe celebrul motiv al tocurilor înalte. Nu erau ocolite nici tehnicile chinezești de înfășurare a piciorului și nici arta corsajelor adânci din Renaștere.

Nu știm care au fost până la urmă structura cursului universitar anunțat de I. P. Culianu. Știm doar că istoricul religiilor a

²³ I. P. Culianu, *Arborele gnozei*, ed. cit., p. 23.

scris un splendid eseu pe această temă: *Un corpus pentru corp*²⁴.

În concluzie, “planta arhetipală” a lui Goethe, teologia Mântuitorului Iisus Cristos și fenomenul modei sunt doar câteva aplicații ale hermeneuticii de tip fractal, pusă în joc de Culianu după 1985. Exemplificările pot fi continuate. Esențial ne pare a fi însă asumarea critică a acestei metode și aplicarea

ei așa cum a dorit-o însuși Culianu. Este ceea ce am încercat și eu în câteva rânduri, luându-mi ca subiect de cercetare terorismul românesc din decembrie '89, a patra dimensiune și ipostazele timpului social. Invitația și provocarea adresate nouă, tuturor, de Ioan Petru Culianu continuă să fie de o maximă actualitate.

---

²⁴ În variantă românească, el a apărut în revista „Viața românească”, nr. 12, 1992, în traducerea lui Catrinel Pleșu. Apoi a fost reluat în volumul de studii *Jocurile minții...*, ed. cit., pp. 293-331.